

Talışlar

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə dəstəyi ilə Jurnalist Ekspert Mərkəzi İctimai Birliyi (JEM) "Azərbaycanda yaşayan xalqları yaxından tanıyaq" layihəsinin icrasına başlayıb.

İyul-noyabr ayları ərzində icra olunacaq layihə Şuranın 2019-cu il dördüncü qrant müsabiqəsində "Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların mədəni irsinin təbliğinə dair təşəbbüslər" istiqaməti üzrə qalib olub.

Layihə çərçivəsində Azərbaycanda yaşayan ləzgi, tat, udi, Şahdağ xalqları, avar, ingiloy, yəhudi, talış, saxur, kürd xalqlarının tarixi, dili, mədəniyyəti, müasir yaşayış tərzləri barədə konkret faktlara əsaslanan yazılar "525-ci qəzet"də dərc edilir.

Məqalələr Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu nəzdindəki Antropologiya Mərkəzinin əməkdaşları tərəfindən hazırlanır.

10 yazının mətbuat orqanı vasitəsilə oxuculara təqdim olunması prosesi başa çatdıqdan sonra həmin məqalələrdən ibarət kitabça nəşr edilərək, KİV orqanlarına hədiyyə veriləcək.

Sizə layihənin sonuncu - onuncu məqaləsini təqdim edirik. Yazı talışlar haqqındadır. Birinci məqalə ləzgi, ikinci məqalə udi, üçüncü məqalə saxur, dördüncü məqalə avar, beşinci məqalə Şahdağ, altıncı məqalə yəhudi, yeddinci məqalə ingiloy, səkkizinci məqalə kürd, doqquzuncu məqalə tat xalqlarına həsr olunmuşdu.

Talışlar Azərbaycan Respublikasının cənub-şərq hissəsində məskunlaşmışlar və əsasən Lənkəran, Astara, Lerik və qismən Masallı rayonlarında yaşayırlar. Talış dili Hind-Avropa dilləri ailəsinin İran qrupunun şimal-qərb qoluna daxildir. Talışlar özlərini "tolış" (cəm halda "tolışon"), azərbaycanlılar isə onları talış adlandırırlar. Hazırda talışların yığcam yaşadığı zonada ümumtəhsil məktəblərində tədris prosesinə talış dili fənni daxil edilib. Lənkəranda talış dilində radio verilişi yayımlanır. Talışlar islam dininə mənsubdurlar. Onların böyük əksəriyyəti şiə təriqətinə, Astara rayonunun bir sıra kəndlərinin əhalisi isə sünnü məzhəbinə mənsubdur.

Etnoqrafik baxımdan talışlar daha kiçik tirələrə bölünürlər. Hələ XIX əsrə aid mənbələrdə qeyd olunur ki, etnik xüsusiyyətlərinə görə talışlar pornaimlər, alarlar, oratlılar, zuvandlılar olmaqla müxtəlif tirələrə bölünürlər. Bununla yanaşı, dağlıq ərazilərdə məskunlaşan zuvandlılar dırıqlılar və pıranlılar olmaqla iki qrupu təmsil edirlər. Bu qruplar təkcə etnoqrafik xüsusiyyətlərinə görə deyil, həm də həyat tərzlərinə, məişət xüsusiyyətlərinə görə də bir-birlərindən fərqlənirlər.

Talışların məskunlaşdıqları ərazilər təbiət etibarilə düzən, dağ ətəyi və dağlıq olmaqla üç hissəyə bölünür. Əhalinin istər mədəniyyəti, istərsə də təsərrüfat həyatı məhz bu şaquli zonallıq xüsusiyyəti əsasında qurulub. Düzən və qismən dağətəyi ərazidə yaşayan talışlar başlıca olaraq taxılçılıq, çəltikçilik və bostançılıqla, dağlıq zonada isə əsasən maldarlıq və əkinçiliklə məşğul olublar. Sonuncuya daxil olan Zuvand, Pornaim mahallarında yaşayan alarlar, orandlar isə başlıca olaraq maldarlıqla məşğul olaraq, XIX əsrin sonlarına qədər yarım köçəri həyat keçiriblər.

Tarixən talışların təsərrüfat həyatlarında çəltikçilik və eləcə də taxılçılıq başlıca yer tutub. Bu cəhət talışların məişətində, yemək mədəniyyətində, hətta şifahi xalq yaradıcılığında da öz əksini tapıb. Belə ki, çəltiyin əkilməsi, becərilməsi prosesi ilə bağlı olan bicar mahnıları ancaq bu zonaya və talışlara məxsusdur. Talışlar arasında çəltik şitil əkmə üsulu ilə həyata keçirilib, başlıca olaraq qadınlar tərəfindən icra olunub. Son dərəcə ağır zəhmət tələb edən bu proses talış qadınlarının əmək-bicar mahnılarının ifası ilə yerinə yetirilirdi. Öz daxili məzmunu ilə işin ahəngini artıran bu mahnılar təkcə xalq yaradıcılığı nümunələri deyil, həm də təsərrüfatın xarakterini əks etdirən əmək vərdisləridir.

Çəltikçiliyin talışların təsərrüfat həyatında başlıca yer tutması onların qida mədəniyyətində də öz əksini tapıb. Belə ki, Azərbaycanda talışlar qədər düyü xörəkləri yeyən ikinci bir etnos yoxdur. Düyü xörəkləri hər bir talış ailəsinin gündəlik yeməyi hesab edilir.

Çəltikçiliklə yanaşı, tərəvəzçilik və bostançılıq da talışların ənənəvi məşğuliyyət növlərindən sayılır. Hələ qədim zamanlardan burada öz bostan bitkiləri ilə məşhur olan təsərrüfatlar mövcud idi və onlar öz məhsullarının keyli hissəsini ölkənin böyük şəhərlərindəki bazarlarda satırdılar.

Talışların məişətində dulmuşçuluq, ağacışləmə, həsirçilik sənətləri də aparıcı mövqeyə malik olub. Bununla yanaşı, talışların başlıca ev məşğuliyyətlərindən birini əla növlü qamış həsirlərin toxunması və möhkəm zənbillərin hazırlanması təşkil edirdi. Bu sənət Azərbaycanda başlıca olaraq talışlar arasında yayılıb, əsrlər boyu ənənəvi şəkildə davam etdirilib. İlk növbədə talış qızlarının və qadınlarının məşğuliyyəti sayılan həsirçilik həm zonanın təbiətindən irəli gəlib, həm də əhalinin adət-ənənələri ilə bağlı olub. Talışlar arasında mövcud olan ailə adətlərinə görə gəlin köçən qızlara başqa cehizlərlə yanaşı, müxtəlif cür həsirlərin verilməsi də qəbul edilmiş ənənələrdən sayılırdı. Odur ki, talış qızlarının kiçik yaşlarından bu sənətə yiyələnmələri ailə qanunlarından sayılırdı.

Bunu eləcə də dulusçuluq sənətinə aid etmək olar. Çünki Azərbaycanın bir çox bölgələrindən fərqli olaraq, burada, xüsusilə talış qadınları dulusçuluqla məşğul olurdular. Onların istehsal etdikləri müxtəlif dulus məmulatları əhalinin təkcə daxili tələbatını ödəmir, həm də bazarlara satışı çıxarırdı. Bu ənənə talışlar arasında müasir dövrədək davam etdirilməkdədir.

Ağacışləmə isə kişi sənəti sayılıb, əsasən Qəmərəqışlaq, Xəlilabad, Badamağacı, Nesli, Şilvənki və başqa meşə kəndlərinin xüsusi ağacışləmə ustaları məşğul olurdular. Onlar istər ev məişəti avadanlığının, istərsə də digər ağac alətlərin və ləvazimatın hazırlanması, satışını həyata keçirirdilər.

Talışların yaşadığı bölgənin təbiətinə müvafiq olaraq meşə zonasında əhali yaşayış evlərini faktiki olaraq ağacdən tikərdilər. Bu yaşayış evləri etnoqrafik ədəbiyyatda "kərtmə evlər" kimi məlumdur. Evlərin üstü qamış, küləş və bu qəbilli başqa vasitələrlə örtülər, döşəməsi torpaqdan ibarət olardı. Bölgənin rütubətliliyi ilə əlaqədar olaraq, yerə qamış həsirlər sərilər, onun üstündən xalça-palaz örtülərdi. Ənənəvi talış evində ailənin bütün həyatı bu evdə keçər, onlar yerdə yatıb-durardılar. Düzənlikdə yaşayan əhali yaz-yay fəsillərində nəmişliyə və qızdırmaya qarşı mənzildən kənarda, hündürlüyü 4-5 metrə olan çardağa bənzər istirahət yerləri düzəldərdilər ki, talışlar arasında buna "ləm" deyilir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, talışların ənənəvi yeməkləri arasında düyü və düyü xörəkləri birinci yer tutur. Etnoqrafik məlumatlar əhali arasında onlarla plov növünün olduğunu təsdiq edir. Nədən hazırlanmasına görə talışlar arasında "yaxni plo", yəni ət qovurması ilə plov, "sio plo" - ördək ətindən və üzərinə sumax əlavə edilməklə bişirilən plov (sumax düyünü qaraltma xüsusiyyətinə malik olduğundan buna həm də qara plov adı verilmişdir), "kua plo" - balqabaq plov, "kişmiş plo"- kişmişli plov, "laqa plo" - mərcili plov, "to plo" - toyuq əti ilə bişirilən plov növləri yayılıb. Plov talışlar arasında çörəyi də əvəz etmiş və bir qayda olaraq əllə yeyilib.

Talış ənənəvi mətbəxinin tanınmış nümunələrindən biri də ləvəngidir. Ləvəngi içi qoz, soğan və lavaşanadan (alça turşusundan) ibarət qiymə ilə doldurulan balıq və ya toyuqdan hazırlanır.

Talışlar özünəməxsus ənənəvi xalq yaradıcılığı ilə də seçilir. Bundan başqa, talış qadınlarının kollektiv şəkildə xalq mahnıları da ifa edirdilər. "Halay" rəqs mahnıları talışların ən məşhur musiqi folklor nümunələrindən sayılır. Azərbaycanın Cənub bölgəsinə xas olan "Halay" kütləvi rəqs mahnıları xorla oxunur.

Yazı Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu nəzdindəki Antropologiya Mərkəzi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasına təqdim edilmək üçün hazırlanıb